

SZEMLE

Tudománytörténet – „belülnézetből”
Benkő Loránd, Magyar nyelvtudósok a XX. században
Méltatások, emlékezők

Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 260 l.

Benkő Loránd új könyvének címe pontosan fogalmaz: nem azt a célt tűzi maga elé, hogy az elmúlt század magyar nyelvtudományának vagy magyar nyelvtörténeti kutatásainak történetét foglalja össze vagy tekintse át. Nem a nyelvtudományt, hanem a nyelvtudósokat célozza meg. Őket sem valamilyen külső rendbe szedve kívánja elének állítani, esetleg valamilyen teljességre törekedve. Azokat az írásait válogatta össze ebben a szép kötetben, amelyeknek tárgya a kiválasztott tudósok méltatása, illetőleg a rájuk való emlékezés, amint ezt az alcím is jelzi. Mégis úgy érezzük, a kötet összességében felvázolja a magyarországi nyelvtudomány egész huszadik századi történetét. Igaz, nem leltárszerűen, hanem képeskönyv módjára: árnyalt, karakteres rajzokban, melyek egyszerre mutatják az ábrázolt személyek sajátosságait és a képek alkotójának látásmódját. (A „belülnézet” saját alkalmi szóalkotásom: úgy gondolom, ha van alul-, felül- és kívülnézet, lehet belülnézet is – talán létezik is valahol a szövegek tengerében –, és az éppen ide illenék: hiszen talán nincs még egy ember hazánkban, aki annyira belülről láthatta tudományunk huszadik századának történetét és annak művelőit, mint Benkő Loránd.)

Bevezetésében joggal szól a szerző arról is, hogy a magyar nyelvtudomány általában nincs híján a tudománytörténeti kutatásoknak: tanulmányok, könyvek, kongresszusok vizsgálták egyes területeit vagy egészét, mint Bárcki tette 1953-as „ideiglenes” egyetemi tankönyvében (Bevezetés a nyelvtudományba 117–40), külön alfejezetben foglalkozva az újgrammatikus iskola „hatalmas forradalmával”, illetőleg az utána következő korszakkal. Hozzátehetjük azt is, hogy szinte minden hagyományos nyelvtörténeti tanulmány szerzője kötelezőnek érezte, hogy a témájához tartozó történeti adatok bemutatása mellett pontról pontra végigvizsgálja, hogy a tudományos előzmény-szakirodalomban ki, mikor, mit nyilatkozott a témáról, s az a vélemény miben nem áll meg, miben kell módosítani, vagy miért kell elvetni. Így valójában minden mérvadó nyelvtörténeti tanulmány egyszersmind tudománytörténeti áttekintése is a szóban forgó témának. Kár, hogy ez a szokás a jelenhez közeledve mintha már nem lenne annyira „korszerű”.

Első pillantásra már az is meghökkentő, hogy Benkő Loránd hihetetlenül gazdag szak tudományos életművéből ilyen könnyűszerrel össze lehetett válogatni egy impozáns kötetre menő köszöntést, méltatást, megemlékezést. A magyarázatot megtaláljuk a Bevezetésben (9): „Azok a tudománytörténeti vonatkozások, emlékezők, amelyek egyre inkább rám hátráltak, két hivatali elfoglaltságomból adódtak. Egyfelől 1964-től – Ligeti Lajos lemondása után – az MTA I. Osztálya Nyelvtudományi Bizottsága élére kerültem, és kilenc cikluson át vezettem azt. A hosszú idő magyarázata abban rejlik, hogy akkoriban e tisztség osztálymegbízatását a szakterület doktorainak és kandidátusainak szavazása előzte meg. Másfelől Bárcki Géza 1976-ban [pontosabban 1975-ben, S. Á.] bekövetkezett halála után az I. Osztály javaslata alapján a Magyar Nyelvtudományi Társaság vezetését vettem át”.

E szerény „mentegetőzés” jól mutatja azt a hihetetlen tekintélyt és népszerűséget, amelyet Benkő Loránd élvezett mind a hazai tudományos körökben, felsőoktatási intézményekben, mind a magyar nyelv oktatása és művelése iránt érdeklődést mutató széles társadalmi körökben. Hogy mennyire komolyan vette feladatait, azt személyesen is tanúsíthatom. Amikor bizottsági elnökként egy ciklusban titkárának kért fel a hetvenes évek közepén, sok éjszakai telefonbeszélgetés ára hizlalta mindkettőnk telefonszámláját – mivel napközben, a munkahelyünkön képtelenek voltunk egymást telefonon elérni, a bizottsági üléseket viszont szervezni kellett: témákat kitűzni, megtárgyalni, jelentéseket kérni és összegezni, tudományos minősítési pályázatokat véleményezni stb.

Kikre emlékeznek, kiket, milyen alkalmából méltatnak Benkő Loránd itt összegyűjtött írásai? A méltatásokra rendszerint az ünnepeltek életkora – 70., 75., 80., 85. születésnapja – hozta el, kínálta fel a lehetőséget, amikor addigi munkásságukat összegezni, értékelni lehetett. Az emlékezések rendszerint gyászoló beszédek, búcsúzó írások. Az érintettek köreit a Bevezetésben (11) pontosan felsorolja. Az első körbe a tanszékvezető elődök kerültek: Melich János, Gombocz Zoltán és Pais Dezső. Utánuk a szerző egyetemi tanárai következnek: Szabó T. Attila, Mészöly Gedeon és Horváth János. Legnépesebb a harmadik csoport: az egyetemi professzortársak: Bárcki Géza, Balázs János, Hadrovics László és Ligeti Lajos, illetőleg az akadémiai Nyelvtudományi Intézetben volt munkatársak: Lőrincze Lajos, Imre Samu, Keresztes Kálmán. Egyéb kapcsolat szálán került be a sorba Penavin Olga és Kubinyi László. A fenti 15 tudós személyével a kötetben összesen 26 írás foglalkozik: némelyikükkel – más-más alkalmából – több is. Pais Dezsőről és Bárcki Gézáról négy-négy írást olvashatunk, Szabó T. Attiláról hármat, Ligetiről, Lőrinczéről, Imre Samuról kettőt-kettőt.

A fenti névsorba belekerültek érdemeit bizonyára egyetlen mai olvasó sem vitatja. Kimaradtak neve viszont bárkinek eszébe juthat. Egy ilyen konkrét esetre a szerző maga is utal: „Hiányzik azonban e kötet éléről a század kiemelkedő tudósának, Simonyi Zsigmondnak (Veszprém, 1853. – Budapest, 1919.) a méltatása. Rá vonatkozó, 1969-ben, a Magyar Nyelvőrben megjelent írásom (317–22) csupán azért nem került be a kötetbe, mivel nem Simonyi személyéről és tudományos munkásságáról, hanem nyelvtanáról szól” (10). Talán mégsem ártott volna felvenni. Tudjuk, hogy ez az írás egy emlékező tanulmányosorozat egyik részeként jelent meg a jeles tudós halálának ötvenedik évfordulójára (Bárcki, Kovács Ferenc, Éder Zoltán, Prohászka János tanulmányai közt). Mégis mivel Simonyi neve úgyszólván az egyetlen, akit irányzatoktól függetlenül említeni szoktak az elődök között, jó lett volna megmutatni, hogy életművét sok tekintetben előzménynek tekinti nemcsak a budapesti nyelvtörténeti iskola, hanem a mai szinkron irányzatok és a gyakorlati nyelvművelők széles köre is. A mai nyelvészeti közösségnek Simonyi iránti tiszteletét igazolja az az emlékülés is, amelyet szülővárosában, Veszprémben tartottak születésének másfélszázados évfordulóján (anyagát I. RÉVAY VALÉRIA szerk., *Nyelvészeti tanulmányok – Simonyi-emlékülés*, 2003. Iskolakultúra, Pécs, 2005. 202). Nem állom meg, hogy a kihagyott Nyelvőrbeli tanulmánynak legalább egy gondolatát ne tegyem itt szóvá. Azt írja Benkő Loránd Simonyi műveinek adatbeli gazdagságáról: „A magyar nyelvtaniradalomban máig sincs példa arra, hogy szerző ilyen óriási nyelvi anyagból vonta volna le következtetéseit, hogy sorozatban ilyen sokoldalú nyelvi tényekkel bizonyította volna minden megállapítását” (i. m. 318). Tudjuk, hogy a hazai újgrammatikus iskola megalapozása ez, és annak köszönhető, hogy Simonyi felhasználta a készülő nyelvtörténeti szótár cédulátárát, annak anyagából sorjázni az adatok oly gazdagon nemcsak a „Tüzetes magyar nyelvtan”-ban, hanem a kötőszókról és

a határozókról szóló nagy munkáiban is. Ez a konkrét adatokból építkező, cédulák tízezreivel pasziánszozó filológusi munka talán mostanában éli utolsó napjait (a csúcstot bizonyára Szabó T. Attila történeti szótára és helynévgyűjteménye jelenti). A régi adatgyűjtés szerepét átveszik a számítógépek: a sokmilliós szövegtárakból néhány billentyű lenyomásával elének ömlik a kívánt adatsor, hosszú és fáradságos cédulázástól mentve fel az elemzőt. Így lesz ez bizonyára a nyelvtörténeti kutatásban is.

Benkő Loránd iménti szavai egyben arra is utalnak, hogy írásaiban átfogó értékelésekre, összegező méltatásokra törekedett. Az ilyen közeli, de mégis objektív szemléletű tudománytörténeti tanulmányoknak nem vagyunk bővében. Említi a Bevezetés (6) Bolla Kálmán hangfelvételekkel társított füzetsorozatát, amely olykor az önigazolás vagy az önreklám felé csúszik el, illetőleg a Bakró-Nagy Marianne és Kontra Miklós szerkesztette két ilyen célú kötetet (A nyelvészetről – egyes szám első személyben. Bp., 1991., Szeged, 2009.). Joggal tekinthetjük tehát hézagpótlónak e műfajban Benkő kötetét.

Benkő Loránd méltató írásainak nagy értéke a tárgyyszerűség és az alapos adatismeret mellett éppen a személyes kapcsolatok közvetlenségében, emberi, baráti élmények, emlékek felidézésében van: ahogyan például „Tosu bácsiról” (Pais Dezsőről), Szabó T. Attiláról, Lőrincze Lajosról, Penavin Olgáról és másokról beszél. Mit tehet a recenzens e nagyszerű méltatás- és tanulmánysorozat olvastán? Cáfolni, kiigazítani, „jobban tudni” képtelen. Megelégszik azzal, hogy egy-egy ponton megpróbál saját gondolatot, saját emléket társítani az olvasottakhoz, nyomatékosítva, kiemelve, kiegészítve az ott található leírásokat. Ezt sem minden léten-nyomon, inkább óvakodva az önfényezés és fecsegés bűnétől.

Itt van mindjárt a Melich János esete. Róla már a Bevezetésben szó esik (7). Megtudjuk, hogy „A rendszerváltás után [természetesen nem az 1990-esről, hanem az 1948-asról van szó! – S. Á.] az Akadémiából kizárt Melich politikai ellenségnek számított az új, kommunista hatalom szemében.” Pais Dezső bölcsességére vall, hogy 1957-ben éppen Benkő Loráddal íratott méltató tanulmányt az idős tudós 85. születésnapja alkalmából. Így áthidalódott az az ellentét is, amely a Kruzsokban Melich és a Paisék csoportja közt kialakult, illetőleg megnyílt a lehetőség az akadémiai rehabilitáció előtt. Szól Benkő arról a találkozásról is, amely Melich lakásán történt a tanulmány megjelenése után (9). Panaszkodott az idős tudós, hogy kénytelen eladni hatalmas könyvtárát. Debreceniként hozzátehetem: ez a könyvtár Debrecenbe került. Az akkori egyetemi rektor, Sulán Béla szerezte meg az általa vezetett szláv filológiai tanszék számára. Sokáig elkülönítve kezelték, kutatási célokra használták. Értéke ma bizonyára nagyobb, mint valaha. Érdekes egyébként, hogy az Akadémiai Kislexikon semmit sem szól Melich kiakolbóltásáról és rehabilitálásáról: akadémiai tagságát 1902-től jelzi. Talán csak politikai tapintatról van szó.

Érdekes újdonsága a Melich-fejezetnek számomra, amit a tudós érzelmi hozzáállásáról ír Benkő. Az adatokat tisztelő és halmozó, a nekik ellenállni nem tudó kutató (lásd az etimológiai szótár túlbujjánzását és torzóban maradását) személyes lelkesülségéről főleg csak a Kruzsok-beli társai tudhattak. Persze az 1100 közlemény megírásához, mások írásainak maradéktalan feldolgozásához is bizonyára kellett valamiféle szenvedély, ma talán úgy mondánánk: munkamánia. Egyébként Melich munkásságának talán legértékesebb, legmaradandóbb részterülete az, amit a névtudomány terén elért. Ma sem igen akad helynévtörténeti tanulmány nevének említése nélkül. Érdekes gondolata Benkőnek, hogy Melich névtani tanulmányainak egy részét Trianon után az utódállamok helynévkutatói provokálták azzal, hogy a korai magyar településnevek magyar voltát próbálták cáfolni. A kesztyűt Melich vet-

te fel: hiteles adatsorokkal és meggyőző okfejtéssel hátrította el az utólagos „ösfoglalásokra” irányuló kísérleteket. Nem nacionalizmusból. Mint Benkő írja: „Melich efféle megnyilatkozásai az esetek túlnyomóan nagy többségében védekező jellegűek voltak: kívülről jövő támadások ellenében védtek nemcsak a magyar tudománynak, de mondhatni: általában a tudománynak a tekintélyét” (29). A Melich megalapozta névtudomány azóta a magyar nyelvtudomány egyik legsikeresebb ágává fejlődött. Szabó T. Attila erdélyi iskolája után Budapest lett a fejlődés központja, de kitűnően integrálja a vidéki kutatásokat is. Debreceniként megint hadd tegyem hozzá – élők nevét nem említve –, hogy az itteni egyetem ma bátran tekinthető a magyar névtani kutatások egyik bázisának. Bizonyára nem cáfolná ezt az innen induló s az itteni temetőben nyugvó kitűnő névtudósunk, Kiss Lajos sem. Melichre visszatérve: furcsa fintora a sorsnak, hogy a nevek kérdésében ma is felhorgadnak a régi indulatok. A szomszéd államok politikailag motivált szakemberei ma is mindent elkövetnek, hogy államnyelvi „tulajdonjogukat” a helynevek terén is érvényesítsék: elég a megmegújuló táblaháborúkra utalni. (Nem sokkal jobb a helyzet a magyar keresztnévek esetében sem: az agresszív államnyelvek hivatalai nemcsak az egyes neveket cserélik saját formára, hanem még a névadás rendszerét is megváltoztatják: *Sándor Lajosovics, Maria Nagyova* stb.)

Gombocz Zoltánról – akit Benkő Loránd alighanem joggal minősít a huszadik század legkiemelkedőbb magyar nyelvtudósának (10) – viszonylag rövid írást találunk a kötetben. De már a cím is elárulja, hogy itt az életműnek csak egy vonatkozásáról, nyelvtörténeti részéről esik szó, nem szűken értelmezve persze. A címhez kapcsolt lábjegyzet alapján visszakeresve megtudjuk, hogy 1977-ben, Gombocz Zoltán századik születésnapja alkalmából kétnapos konferencián tucatnyi szerző méltatta a nagy tudós életművének más-más területeit (ezeket az írásokat együtt közli a Magyar Nyelv 1977. évi negyedik száma). Sokunkra máig ható tétele Gombocznak, hogy a nyelvben, és ebből eredően a nyelv kutatásában is, eltérhetetlenül összekapcsolódik a szinkronia és diakronia: „...a nyelvállapot és nyelvfejlődés sajátos kapcsolatban van: a kollektív tudatban élő mindenkori nyelvrendszer a diachronikus változások függvénye. A nyelvállapotot a nyelvfejlődés magyarázza és megfordítva, a nyelvállapot tanulmányozása megkönnyíti a fejlődés törvényeinek felismerését.” (idézi BENKŐ: 37). Abban is egyetérthetünk Benkővel, hogy Gombocznak a hangtanról, alaktanról, jelentésstanról, szintaxisról írt munkái – számomra legkivált az utóbbi – korszakos jelentőségűek a nyelvészeti kutatásban. Gombocznak egyébként külön is hálások lehetnek a debreceniek, mert ő indította el népnyelvkutató pályáján azt a Csűry Bálintot, aki debreceni professzorként később a század leghíresebb nyelvjáráskutató iskoláját létrehozta. A „Szamosháti szótár” előszavában (1935) ezt olvashatjuk: „A kidolgozásban, szótáram felépítésében azt a javaslatot vettem alapul, melyet Gombocz Zoltán, Társaságunk akkori titkára, 1908. november 17-én terjesztett a választmány elé, s melyet a választmány egyhangúlag elfogadott (MNy. V, 47).” Tudjuk: az első teljes népnyelvi szótár volt ez. Fontos az 1908-as évszám. Gomboczra hivatkozik Csűry akkor is, amikor a szamosháti nyelvjárás hanglejtésformáiról ír kitűnő tanulmányt (1925, MNyTK. 22.), amely – sajnálatos módon – szinte teljesen kívül rekedt eszközfonetikusaink érdeklődésén. Pedig ilyen régi korból, a mágneses hangrögzítést megelőző időből, ilyen hitelesen „lekottázott” népnyelvi anyag szinte egész kontinensünkön párját ritkítja: méltó Gombocz híres oszcillogramjaihoz, a hazai eszközfonetika első fecskéihez. A fiatalon, 55 évesen elhunyt Csűry Bálint utolsó munkája Gombocz Zoltán mondattani tanulmányainak sajtó alá rendezése volt (I. BAKÓ: MNy. 1941: 38).

Visszaélés lenne a terjedelemmel és az olvasók türelmével, ha a kötet minden írását sorra venném és kommentálnám. Két személyiségről azonban még mindenképpen szólnom kell, ha úgy tetszik „a személyes érintettség okán”. Ezek: Szabó T. Attila és Bárczi Géza.

Benkő Loránd egyetemi hallgatóként tanítványa volt Szabó T. Attilának Kolozsváron, az 1940-es évek elején. Az ő irányításával kezdte meg a Nyárádmente helyneveinek gyűjtését és feldolgozását. A később, már Budapesten megjelent doktori értekezésnek az előszavában ezt olvashatjuk: „Munkám megindításáért hálás köszönettel tartozom Szabó T. Attila egyetemi tanár úrnak. Ő keltette fel érdeklődésemet a népnyelv és a földrajzi nevek iránt, s gyűjtőmunkámat kezdettől fogva irányította” (1947, MNyTK. 74: 3). Nem csoda hát, hogy a kötetbe felvette volt professzorának hatvanadik születésnapjára készült méltatását. De korántsem csak a hála gesztusáról van szó. Szabó T. Attila addigra már olyan értékű és mértékű munkát végzett el a leíró és történeti névtani gyűjtés és feldolgozás, az erdélyi magyar szótörténeti gyűjtés és kutatás, illetőleg a nyelvtudomány számos más területén, amely akár több emberi életmű gyanánt is elismerésre méltó lehetne. Benkő Loránd talán itt írja le a legszebb, legemberibb szavakat volt professzoráról: „Igaz embersége, rendíthetetlen igazságérzete és állhatatossága, korrektsége, színes, érzékeny lelkivilága, segítőkészsége, önmagával és másokkal szembeni igényessége, munkában való fáradhatatlansága s nem utolsósorban lobogó, olthatatlan tudományseretete mind-mind olyan tulajdonságok, amelyek igen alkalmasak arra, hogy megkapják környezetét, vonzóvá tegyék egyéniségét, és felébresszék másokban az érdeklődést az iránt az ügy iránt, amit ő képvisel, az iránt a tudomány iránt, amit ő művel” (84–5). Bizonyára ilyesmit érzünk mindnyájan, akik ismerjük Szabó T. Attilát, akik közvetlenül vagy közvetve tanítványai lehettünk, lehetünk.

A következő írás már halála után tíz évvel, 1997 márciusában, egy megemlékező konferencia előadásaként méltatja a nagy tudós munkásságát, áttekintve életútját, a magyar nyelvtudomány egészének tett szolgálatait. A nagy ívű pályakép nemcsak az életmű fő vonásait mutatja meg, hanem sok önvallomásszerű gondolatot is idéz. A szótörténeti tár megjelenő kötetei mellett emlegeti az összegyűjtött tanulmányok hat kötetét és az akkor még kiadatlan helynévtörténeti gyűjteményt is.

Alkalmom szülte Benkő harmadik írását is: 2006-ban Szabó T. Attila születésének századik évfordulóját ünnepelte a magyar nyelvésztársadalom. Az Akadémia székházában jeles előadók sora követte Benkőt: Éder Zoltán, Péntek János, Kósa László, Szathmári István, Hajdú Mihály vette szemügyre a tudós életművének egy-egy területét. Benkő itt „Egy páratlan és felülmúlhatatlan mű” címmel az „Erdélyi magyar szótörténeti tár” történetéről és értékeiről, különleges jelentőségéről szól. Utal a szótár sajátságaira, hogy az egyes szavak mellett szókapcsolatok, szólások, földrajzi nevek tömegét is tartalmazza, és mivel a magyar mellett német és román nyelvű értelmezéseket is feltüntet, valóságos regionális nyelvközi vizsgálatokra kínál lehetőséget. Kitér röviden Szabó T. Attila földrajzi névi gyűjtéseire is: „És semmiképpen ne feledkezzünk meg Erdély történeti helynévanyagának kb. 1 millió adatot tartalmazó kéziratos gyűjteményéről, mely szerencsére közzétévé gondozót talált Hajdú Mihály személyében: az egy-egy erdélyi megyét tartalmazó posztumusz kiadványsorozat sorra-rendre jelenik meg napjainkban. Nem volt még egy magyar nyelvész, akinek publikált összteljesítménye mindezt méreteiben megközelítette volna!” (105). Hadd fűzzek ide is egy személyes megjegyzést. A történeti helynévi anyag kiadása tekintélyes summába került. Ennek feltételeit főleg az OTKA révén sikerült megteremteni a kilencvenes évek végén, amikor én voltam a Nyelvészeti Szakzsűri elnöke. Ez azért érdekes, mert a zsűrin belül többször

vita támadt arról, hogy szabad-e nagy összegeket költeni ilyen-olyan „adattárak” kiadására. Ezek ugyanis nem „valódi” kutatási eredmények, amire az OTKA neve utal, legfeljebb bázisai későbbi kutatásoknak. Magam mindig az adattárak kiadása mellett voltam. A hiteles adattár örök érték, és sohasem avul el. Ebben egyetértettünk az OTKA akkori elnökével, a debreceni kémikus professzorral, Lipták Andrásal. Ennek is köszönhető, hogy abban a ciklusban Szabó T. Attila helynévtörténeti gyűjteményének kiadásán túl az akadémiai nagyszótár pályázatára is több milliós támogatást szavazott meg a szakzsűri.

Szabó T. Attila nevével magam először jó hatvan évvel ezelőtt, az 1950-es évek elején, egyetemi hallgatóként találkoztam, amikor a SzamSz. hatása alatt szatmári szülőföldem nyelvjárása és földrajzi nevei iránt kezdtem érdeklődni. (Első, acélhuzalos magnetofonnal gyűjtött szövegemből Bárczi Géza szemelvényt közölt az intézeti évkönyv első kötetében: MNyj. 1951: 269–70, szinte szárnyakat adva ezzel a további munkához.) Szabó T. Attila helynévkutató munkáit olvasva választottam szakdolgozati témául szatmári szülőfalum földrajzi neveinek összegyűjtését és feldolgozását, talán első ilyen munkaként a háború után (igaz, Benkő Loránd és Lőrincze Lajos földrajzi neves tanulmányai 1947-ben jelentek meg, de a gyűjtésük korábbi). Szabó T. Attila nyomdokain járva szerveztük meg később nyíregyházi főiskolai kollégákkal, a Debrecenben végzett, névtudóssá nőtt Mező Andrásal a megye helyneveinek gyűjtését és járasonkénti kötetekben való kiadását (vö. pl. MEZŐ ANDRÁS, A Baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967; KÁLNÁSI ÁRPÁD – SEBESTYÉN ÁRPÁD, A Csengeri járás földrajzi nevei. Debrecen, 1993; stb.).

Debreceni tanszékvezetőként, 1972-től minden lehetséges alkalmat megragadtam a kolozsvári barátainkkal való hivatalos és azon kívüli kapcsolatok ápolására. (Szabó T. Attilának csaknem húsz kézírásos levelét őrzöm az 1968 és 1997 közti időkből: az utolsót hat héttel halála előtt, 1987. január 15-én keltezte.) Tudtuk, hisz többször is emlegette, hogy 1935-ben, Debrecenben, Csúry Bálintnál doktorált. Így 1982-ben hivatalosan kezdeményeztem „Doctor honoris causa” címmel való kitüntetését. Idejében ahhoz, hogy minden bürokratikus folyamatot figyelembe véve az ötvenedik évfordulóra, 1985-re az ünnepi aktus megvalósuljon. Az intézeti, kari és egyetemi tanácsok teljes egyetértésével az ügy már az év őszén a művelődési, illetőleg külügyminiszteri illetékesek asztalán volt. És ott is maradt évekig, mivel az előírások szerint idegen állam polgárát csak előzetes egyetértés alapján lehetett kitüntetni. A hozzájárulás pedig egyre csak késett. Még sürgetni sem nagyon mertük a folyamatot, nehogy az visszaüssön rá: nem tudhattuk, mivel okozunk bajt, nem áll-e le majd a Szótörténeti tár megjelentetése „véletlenül”. Mivel kezdeményezésemről Ádám fia révén szóban már 1982-ben tájékoztattam, levelezésünk virágnyelven többször is érinti a témát. Sokat bosszankodtunk a hivatalok packázásain. Az ötvenedik évforduló elmúlt. Amikor 1986 nyarán megírta, hogy az ősz folyamán átjön, feletteseim engedélyével miniszteri meghallgatást kértem az ügyben Köpeczi Bélánál. Megértőnek mutatkozott: ő is erdélyi. Még néhány „kanyar” után végre engedélyt kaptunk rá, hogy a kitüntetést az egyetem rektora szűk körben, az egyetemi tanács ülésén, de a széles nyilvánosság kizárásával átadhassa. A díszdoktorrá avatás 1986. október 29-én megtörtént. Apró kis baki volt, hogy a megyei napilap a másnapi számban húszsoros kishírben mégiscsak írt az esetről. Ünneplés titokban: így éltünk Pannóniában. (Részletesebben írok az ügyről: Szabó T. Attila a Kossuth Egyetem díszdoktora: MNyj. 1990: 71–80.) Később, már a századik születésnapja alkalmából tartott előadásomban idéztem egy nagyon szép gondolatát (MNyj. 2006: 27): „Az egyetemi tanárnak sok *hallgatója*, de kevés *tanítványa* van. Olyan pedig, aki egy életre tanul tőle, akár tu-

dást, akár emberi magatartást, és aztán hálás is, sőt hálája kifejezésére nem sajnálja a betűt, a szót, az olyan meg éppen fehér holló számba megy.” – Szeretnék fehér holló lenni.

Bárcki Gézárol négy írásban szól Benkő Loránd könyve. Az első kettő a hetvenedik, illetőleg nyolcvanadik születésnap alkalmából készült részletes, értékelő méltatás, a harmadik a temetési búcsúbeszéd (1975. november 17-éről), a negyedik egy rövid megemlékezés a Magyar Tudomány 1976-os kötetéből. A külső életrajz a zombori gyermek- és ifjúkoron át a pesti egyetemi magyar–latin–görög szakig, majd a franciaországi internálásig, a „fekete kolostorig”, a svájci egyetemig és hazáig meglehetősen közismert. Egy dolgot tennék hozzá. Debreceni professzorsága idejéről kedvvel szokta volt mesélni, hogy Svájcából hozott felesége imádta a pusztát, a Hortobágyot. Otthon, az égig érő hegyek közt sohasem látott ilyet, ekkora sík semmit, ekkora égboltot. Minden nyáron kiköltözött néhány napra a pusztára, hajnalban kelt, megcsodálta a napfelkeltét, a ménesek, gulyák, birkanyájak, kondák kihajtását, nappal a délibábot, a rekkenő hőséget, este a naplementét, éjszaka a tücsökzenét és a csillagok milliárdjait. – Keleti magyar egzotikum: valóban, nemigen hasonlított Svájcához.

Bárcki fontosabb munkáit sorolva rámutat Benkő a kutatási területek gazdagságára, az újszerű közelítésmódokra: hogyan torkollanak a korai szótörténeti, etimológiai vizsgálatok a Szófejtő szótárba, a hangtörténet és a történeti alaktan kényes kérdéseire, hogyan vezet az élő nyelvjárások tanulmányozása a régi magyar nyelvjárások izgalmas visszabogozásaihoz, illetőleg a másik oldalon az irodalmi nyelv igényének történeti kialakulásához, majd a szépirodalom nyelvének nyelvjárásos színeződéseire. Csúry Bálint a népnyelvet a teljes népélet megnyilvánulásaként fogta fel, Bárcki a tagolt társadalom nyelvi tagolódását is szemügyre vette: a városi népnyelvet, a pesti nyelvet, az argót. Kiemelkedő értéke Bárcki életművének az a tankönyvsorozat, amelyet vérbeli egyetemi oktatóként kimunkált. Ezeknek a tankönyveknek a csírája a debreceni speciálkollégiumokban fogant meg: az itt eltöltött évtizedet maga is élete legertermékenyebb korszakának nevezte. Összegező munkáiról így ír Benkő (143): „Nagyszerűen ért szintézisek írásához: enciklopedikus tudása, áttekintő készsége, éles kritikai érzéke segítik ebben... Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy Simonyi és Gombocz mellett ő a magyar nyelvtudomány legjobb szintézisalkotója.” Emlékszem, tankönyveiben minden fejezet végén bő szakirodalmi listát adott, felkínálva a lehetőséget, hogy igényesebb olvasói továbbléphessenek a tárgyalt terület megismerésében.

Úgy érzem, külön is szólnom kell a Benkő által is nagyra értékelt Bárcki-kötetről, „A magyar nyelv életrajza”-ról (1963). Ezt is, akárcsak a Szófejtő szótárt 1941-ben, a széles közönségnek, az anyanyelv kérdéseire iránt érdeklődő olvasóknak szánta, talán nem is gondolva rá, hogy legnagyobb hasznát a felnövő új kutató nemzedék fogja látni. Rám nagy hatással volt annak idején, hogy a nyelv történeti változását a korszakonkénti kvázi szinkrón metszetekben vázolta fel, mutatta be: módszeresen újra leírva a hangtani, szókincsbeli, alaktani, szerkezeti, mondatalkotási jellemző vonásokat, kiemelve az előző korszakhoz mért változásokat, és beágyazva mindezeket a társadalom történetének a nyelvet is befolyásoló alakulásába. Rádöbbsentem: olyan ez, mint a mozifilm: ha kellő számú álló kockát kellő ütemben vetítünk, megelevenedik a képsor: nem állapotokat, hanem változást érzékelünk. És minél több az álló képkocka, a szinkrón metszet, annál simább, árnyaltabb a folyamat. Ma persze ez már közhelynek számít, de első megvalósulását számomra ez a munka jelentette. Ekkor jutottam arra az elhatározásra, hogy sokasodó névtörténeti céduláimat nem a szokványos, amúgy is vitatható nyelvtörténeti korszakok szerint rendezem, hanem mechanikusan, „emberöltők” szerinti metszetekbe szedem: minden századot három részre tagolva.

Ma is hiszem, hogy ezzel az eljárással sokkal jobb, látványosabb kép alakulhatott volna ki az egyedi és típusos jelenségekről, a rendszer egészének nyomon követéséről (vö. SEBES-TYÉN: 1994. MNyTK. 200: 151–9). A módszer talán alkalmas lenne más nyelvtörténeti folyamat vizsgálatában is. A névdivat kutatói alkalmazzák is a változások bemutatásakor.

A másik irányadó példa számomra Bárczinak a nyelvműveléssel kapcsolatos felfogása. Benkő is nagyra értékeli ide vonatkozó munkásságát (156), főleg a „Nyelvművelésünk” című, bravúros kis könyvecskéjét (1974). De tudjuk, hogy már a két háború közti időkben is írt a Magyarosan hasábjain nyelvhelyességi kérdésekről. Magam legfontosabbnak az elvi kérdésekben való állásfoglalásait tartom. Például azt, amikor az igen engedékenynek tartott Lőrinczével vitázva a nyelv gondozásának szükséges és lehetséges voltáról így szól: „Senki se hivatkozzék arra, hogy ha a nyelvet szabadon engedjük módosulni, a megváltozott szokás éppúgy megteremti a kifejezésmódok, szerkezeti lehetőségek, az új fordulatok között a szépet, a hatásosat, a nyelvileg ízléset, mint a régi... Ha végiggondoljuk a nyelvek története nyújtotta tanulságokat, el kell vetnünk azt a gondolatot, hogy ami a nyelvben keletkezik, az mind szükségszerű, tehát nem szabad hozzányúlni” (MTA. I. OK. 1952: 421–2). Ezek a csaknem hatvan éves sorok mintha egyenesen a mai „modernekhez” szólnának, akik szerint a nyelvhasználat kérdéseibe beavatkozni először is nem szabad, másodszor is nem lehet, minden úgy van jól, ahogy a napi gyakorlat hozza, „ne műveljük kertjeinket”. (A lehetőséget egyébként a nyelvújítási szótár és a mai új szavakat közlő listák ezerszáma bizonyítják.) Ami pedig a szép, jó, hatásos, ízléses, stílusos formák szorgalmazását, segítségét illeti, soha nem volt nagyobb szükség rá, mint napjainkban, amikor a durva, trágár, primitív stílus tombol az aluljáróktól a parlamentig, szóban és írásban, bulvárbán, mobilon, neten, mindenütt.

Szólnék még néhány szót a Bárczival való személyes kapcsolatomról. Az ő debreceni évtizedének (1941–1952) csak utolsó két évében lehettem hallgatója. A nyelvjárási gyűjtés mellett azonnal bekapcsolódtam az „Új magyar tájszótár” akkor induló cédulázó munkájába is. Másodéves koromban Bárczi javaslatára adtam le a történelem szakot, hogy egyszakosként, speciális tanterv alapján tanulhassak tovább. A „Szamosháti szótár” és Szabó T. Attila névtudományi munkái után a harmadik revelációs hallgatói élményem Bárczinak „A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék” (1951) című munkája volt. Ez nemcsak a Kossuth-díjat hozta meg szerzőjének, hanem egy új tanszéket is a pesti egyetemen. Mint hallgatók elkeseredve láttuk, hogy tudós professzorunk távozik, sőt magával viszi Pestre szerettét oktatóinkat is: Bartha Kati nénit, Abaffy Erzsikét, Hídvégi Andit, a tudomány nagyszerű közvetítőit. Amikor végzés után aspirantúrára jelentkeztem, levélben kerestem meg, hogy vállalja el vezetésemet. Válaszában ezt írta: „Kedves Barátom! Természetesen nemcsak semmi kifogásom sincsen az ellen, hogy engem kérjen aspiránsvezetőül, de örömmel vállalnék a TMB.-től ilyen megbízatást és remélem, hogy terve sikerülni fog” (1954. dec. 5.). A ninivei hatalmak másként döntöttek: aspiráns lettem, de Debrecenben. Némi kárpótlás volt a sorstól, hogy 1960-ban ő lett kandidátusi dolgozatom egyik opponense: bírálatából rengeteget tanultam. Amikor 1972-ben, tizenhét év elteltével, kényszerű mellékutakról visszakérültem a régi tanszékre, egyik első lépésem volt, hogy kezdeményeztem Bárczi Géza rég megérdemelt díszdoktori kiténtetését. Siettem, hogy nyolcvanadik születésnapjára, 1974-re lebonyolódjon az adminisztráció. De gyorsabban, simábban ment, mint gondoltam. 1973. szeptember 27-én, felemelő ünnepség keretében, óriási közönség előtt, Soó Rezső híres botanikussal, régi professzortársával együtt vehette át a „Doctor honoris causa” díszok-

levelet (MNyj. 1975: 3–7). Szép nap volt. Úgy éreztem, valamennyit törlesztettem régi tartozásaimból.

Tárgyunkhoz visszatérve, úgy gondolom, telitalálatnak tarthatjuk, hogy Benkő Loránd a kötet végére beválogatta a „budapesti iskoláról” szóló, 1991-ben megjelent, szorosán vett tudománytörténeti szempontból nézve is nagyon fontos írását (235–58). A fogalom nemcsak a hazán belüli, hanem a nemzetközi, európai elhelyezkedésre, beilleszkedésre is utal: hogyan látjuk magunkat, hogyan látnak bennünket. Fontos gondolatokat olvashatunk itt a történeti és a leíró kutatások arányairól, a dialektológiai eredményekről, köztük Csűry iskolájáról, a nyelv használatának a tudományos kutatásból való kirekesztéséről, stb. Kiemelve, tömörítve jönnek elő a korábban, egyes tudósoknál már említett, de itt más fényvel megvilágított eredmények, felfogások. A magyar nyelvtudomány huszadik századának önképe ez az írás: nem öndicsérrő, de meggyőzi az olvasót: „van mire szerénynek lennie”.

Benkő Loránd szép könyve bizonyára mindenkiben sok emléket, gondolatot ébreszt fel, különösen ha közelebből is ismerte a szereplőket. Nagy hálával tartozunk az olvasói élményekért nemcsak a szerzőnek, hanem azoknak is, akik a mű létrejöttét szorgalmazták és segítették. Nevük ott szerepel a Bevezetésben (12): Benkő Elek, Kiss Jenő, Szentgyörgyi Rudolf, R. Balla Anna és Jakab Katalin.

SEBESTYÉN ÁRPÁD